

Vaseva-Kadžankova, Ivanka

Наблюдения върху еднородните части на изречението с оглед на към актуалното членение

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1980, vol. 29, iss. A28, pp. 119-129

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100826>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ИВАНКА ВАСЕВА-КАДЪНКОВА (СОФИЯ)

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ЕДНОРОДНИТЕ ЧАСТИ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО С ОГЛЕД КЪМ АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ

Теорията на актуалното членение е изградена върху комуникативната функция на езика. „Актуалното членение е организация на изречението с цел да се предаде актуална информация“ — казва П. Адамец.¹ Всяко изречение съдържа една основа, нещо дадено, известно или „тема“, от която изхожда и на която се опира, за да съобщи нещо ново (ремата). При спокойно (неутрално) изложение темата стои в началото на изречението, а в края му се излага „новото“, ремата, което е и цел на съобщението. Основното, което отличава темата и ремата, е различната степен комуникативна значимост (комуникативен динамизъм).²

Ремата е най-важната част на изречението, без която то не може. Тя съдържа новата (актуална) информация, представлява същността на комуникацията и носи основното логическо (рематично) ударение.³ Темата също носи ударение, но то е значително по-слабо от рематичното.

Темата и ремата — двете най-съществени и подчертани от ударението части на изречението — се определят обикновено на фона на предходния контекст. Поради това актуалното членение (по-нататък съкратено: АЧ) се нарича още „контекстово членение“.⁴

Въз основа на степента на комуникативна значимост обикновено можем да разграничим в семантико-смислово отношение две взаимосвързани и взаимопротивопоставени групи: тематична и рематична част на изречението. Основа на първата е истинската тема, център на втората — същинската рема. В зависимост от това с една или с няколко думи е изразена темата (същото важи и за ремата) можем да говорим за единична или сложна тема или рема.

Освен чрез словоредата, чрез логическото ударение и интонацията АЧ

¹ П. Адамец, *Порядок слов в современном русском языке*. Прага 1966, стр. 19.

² Ел. Георгиева, *Словоред на простото изречение в българския книжовен език*. Изд. БАН, София 1974, стр. 67.

³ Св. Иванчев, *За функционално-семантичната свързаност на личните местоимения в славянските езици с актуалното членение на изречението*. Београд 1974, стр. 55; Ел. Георгиева, цит. стат., стр. 31.

⁴ Св. Иванчев, цит. стат., стр. 55.

се реализира с помощта на лексически, а и други, специфични за някои езици средства, например с членуването в български език.

В случаите, които разглеждаме, винаги става дума за сложна тема и сложна рема, тъй като еднородните части се характеризират в синтактично отношение с това, че изпълняват еднаква синтактична функция по отношение на една и съща дума в изречението и поради това са свързани със съчинителна връзка, а в интонационно — че се произнасят с еднакво по сила ударение, с пауза и изброятелна интонация.

Понеже АЧ е свързано и обусловено от граматичното членение, ще разгледаме функционирането на еднородните части при АЧ, изхождайки от тяхната синтактична роля, като държим сметка за това в тематичната или в рематичната група се срещат най-често съответните еднородни части и дали редът на изброяването им не променя общия смисъл или е повече или по-малко зависим от семантичния пълнеж на компонентите и не подлежи на изменения. В последния случай, въпреки граматичната еднородност и равноправност, можем да говорим за актуален словоред в рамките на еднородния ред, за по-голяма или по-малка комуникативна значимост на някои от тях, която намира израз преди всичко в словореда.

При спокойно излагане (при неутрален словоред) подлогът най-често изразява темата и заема челно място в изречението като основен негов елемент в синтактично и семантично отношение.

Еднородните подлози, обаче, по-често представляват сложна рема, макар че могат да бъдат и тема. Когато подлогът е изразен с две-три съществителни, той представя субекта на действието аналитично, — най-често за да усилви впечатлението, да го обогати, нюансира и подчертае. Поради това самото аналитично представяне му придава (по семантичен, граматичен и интонационен път) по-голяма комуникативна тежест от тази на единичната тема. Например: *Бащата и синът* (срв. и двамата) дълго мълчаха (Ел. Пел.). *Гълъбите и ластовичките* (срв. птиците) бяха се прибрали под стрехите (Йовков). *Горските нещери и дъбови хралупи* се превърнаха в храмове божи (Л. Стоянов). *Някакво благородство и достойнство* идеше от цялата му фигура (Йовков).

Ето защо, когато еднородни подлози образуват сложна тема, в по-слаба степен се чувствува противопоставянето на тема и рема по степен на комуникативна значимост и напрегнатост на логическото ударение, отколкото при обикновената единична тема.

В тематична позиция подлогът в български език се членува,⁵ но когато влиза в еднороден ред, много често той не се членува. Срв.: *Баща и син дълго мълчаха. Гълъби и ластовици бяха се прибрали...*

Както посочва Л. Андрейчин, изпускането на члена се налага не само заради по-голямо благозвучие, но има и граматична основа (или може би — семантико-граматична? — И. В.) — цели да даде представа за някаква цялост или пълнота.⁶ Тази връзка на членуването със синтактичното явление еднородност и със семантиката на еднородните части отбелязва и Б. Цонев, изтъквайки, че когато съществителните образуват едно логи-

⁵ Св. Иванчев, *Наблюдения върху употребата на члена в българския език*, Български език 1957, кн. 6, стр. 499.

⁶ Л. Андрейчин, *Основна българска граматика*, 1944, стр. 148.

ческо цяло, те не се членуват.⁷ Ето защо в студията на Ст. Стоянов „Употреба и значение на определителния член в съвременния български книжовен език“ еднородните подлози са включени в групата на предимно нечленувани съществителни.⁸

Например: 1. *Моми, момци, жени и деца* хукнаха също нататък (Ел. Пел.). 2. *И млади, и стари, и малки, и големи* се стичаха към центъра на селото (К. Ламбрев). 3. *Големи и малки, приятели и врагове* са еднакво добре дошли пред прага на вечността (И. Вазов). 4. *И булки и моми, и мъже и жени, и майки* се стокоса на Пенкината нива, ужасени (Ел. Пел.).

Липсата на определителен член не само подчертава логическата цялост на субекта на действието, но едновременно и „обезличава“, лишава от индивидуалност изброените вършители, представяйки разчленено един множествен количествено неопределен вършител.

Изброяването на еднородни части дава възможност за подреждането им по антонимично свързани двойки (виж 2, 3 прим.) или по друг някакъв признак, създава условия за използване на актуализатори (виж 2 и 4 прим.), с което още повече се увеличава комуникативната им значимост. Това често пъти — особено когато има актуализатори — ни затруднява при определяне на темата и ремата в дадено изречение. Такъв е случаят с: „По онова време всяка кражба, всяко престъпление из близките села заплиташе в нишките си и Дурасийската вятърница“ (Йовков). В широк контекст конситуацията ни диктува да възприемаме като рема вербалната част с прякото допълнение, но повторението на определението „всяка“ пред двата еднородни подлози и предизвиканото от това усилено логическо ударение толкова силно ги акцентира, че трудно бихме ги определили като обикновена тема.

Както вече се каза, най-често еднородните подлози представят ремата в изречението и стоят в края му. Например: В къщи изпъзляха като змии, незнаян откъде, *сръдни, недоразумения, крамоли* и отровиха мекия домашен покой (Ел. Пел.). Дълбоко в себе си той чувствуваше, че го подгривна *сълзение и страх* (П. Веж.). За пръв път в неговата душа се промъкна *отчаяние, злоба и нервност* (Ем. Стан.). Никои не знаеше как стана това, отде се роди *тая завист* между снахите, *това недоверие между братята*, което ги караше да се подозират (Ел. Пел.).

Както се вижда от последните примери, понякога еднородните подлози са много близки по семантика и по този начин лексически акцентират ремата, задържайки вниманието ни върху нея. Така към основните средства за реализиране на АЧ: словоред, логическо ударение и интонация — тук в много по-висока степен от другаде се прибавя и семантиката (семантичната близост) на компонентите в комплексната рема (или тема), която дава възможност за разнообразно подреждане и актуализиране.

Подредбата на еднородните подлози в някои случаи не допуска размествания, тъй като нарушава градацията (напр. *сръдни, недоразумения, крамоли*), в други — прозира някаква вътрешна, психологически мотивирана градация (например, внушава ни се със средствата на словореда, че

⁷ Б. Цонев, *История на български език*, т. 2, стр. 519.

⁸ Ст. Стоянов, *Употреба и значение на определителния член в съвременния български книжовен език*, Годишник на Соф. ун-т, Фил. фак., 1959, стр. 45.

завистта между снахите е по-малко страшна от недоверието между братята) и поради това, макар и допустимо, разместването не е без значение за възприемането; в трети случаи — редът на компонентите е свободен и не променя общия смисъл (ср. отчаяние, злоба и нервност; нервност, злоба, отчаяние и т. н.).

При градация комуникативната значимост на затварящото веригата звено е най-голяма и поради тази причина имаме право да говорим за чист актуален словоред в рамките на еднородния ред.

Твърде интересен от гледище на АЧ на изречението е следният пример: Тук виждаш триетажен разкошен речен параход /.../, там виждаш, че се движи *параход, не параход — село, не село — цяла една улица*, както я виждаш — с всевъзможни кола, файтони, сергии, търговци, търговки, ваксаджии, весникарчета (Ал. Конст.).

Тук анафоричното „не“, противопоставянето на всеки предходен подлог на следващия (не параход — село, не село, а цяла улица) подчертава възходящата градация, и макар че улицата изобщо в нашите представи е нещо значително по-малко от село, тук тя се възприема като по-голяма именно благодарение на това, че затваря веригата и носи най-напрегнатото логическо ударение. За това допринасят, разбира се, и седемте уточняващи еднородни косвени допълнения.

Особен интерес с оглед на АЧ на изречението представлява употребата на едродни части с обобщаваща дума. Тук ще засегнем този въпрос само във връзка с еднородните подлози.

Обобщаващата дума действа при АЧ като своеобразен актуализатор. Тя придава още по-голяма комуникативна значимост на еднородния ред, защото го изтъква както логически (семантически), така и интонационно (с особеното логическо ударение, което носи, и паузата, отделяща я от еднородния ред). По тази причина, дори когато обобщаващата дума маркира мястото на подлога в началото на изречението и се уточнява от следващи членувани еднородни подлози,⁹ те се възприемат по-скоро като рема. Например: *Всяко нещо* стоеше на мястото си: *етажерката, книгите, дървеното легло, портретът на Вапцаров, цигулката*, окачена над леглото (А. Каралийчев).

Още по-голяма степен на комуникативен динамизъм притежават, естествено, еднородните подлози, когато са в контактна постпозиция спрямо обобщаващата дума, представляваща ремата в изречението. В такъв случай, струва ми се, може да се говори за двустепенна в комуникативно и интонационно отношение рема с първа степен — обобщаващата дума и втора — уточняващия я еднороден ред. Например: *Ужасна, гъста, черна, лепкава, непроходима* кал, в която бе заглъхнало *всичко — и къщи, и зора, и добитък* (Ел. Пел.).

В художествената литература много често изреченията с обобщаваща дума имат емфатичен словоред: в абсолютното начало на изречението се изреждат еднородните подлози, които образуват сложна рема, после следва характерната пауза и обобщаващата дума с главното рематично ударение. Например: *Жени, деца, старци — всичко* бе излязло на улицата (Вазов).

⁹ В българската граматична литература понякога разглеждат тези случаи като приложения.

Редът, другарството, най-широката човешина — всичко [...] се залича в свирепата и груба проява на инстинкта (Йовков). И земята, и стоката, и плевникът, и къщата — всичко беше разделено без кавги, подоброволно, пред близки роднини и пред съдията (Ел. Пел.).

*

В целия анализиран материал еднородните допълнения се намират в характерната за допълнението в български език контактна постпозиция спрямо глагола-сказуемо, но най-често те не се възприемат като елемент от вербална рема, а като самостоятелна рема поради голямата значимост (семантична и интонационна), която им придава еднородността. Например: *Спомни си кроткото шумолене на царевичите, вечерната песен на шурците и оженните пъти на слънчогледите (А. Каралийч.). Гладните хлапета задигаха каквото им падне — кокосово масло, фурми, бял хляб, тютюн, вѐжета, платнища (Ем. Стан.).*

Тук отново заслужава да се спрем на възможността за членуване или нечленуване употреба, както и на възможността за размествания в рамките на еднородния ред.

Еднородните допълнения от основи, изразяващи отвлечени понятия, остават най-често нечленувани. Например: Само тоя съюз е в състояние да въдвори *истина, свобода, братство, равенство и щастие* на земното кълбо (Ботев), макар че могат и да се членуват (ср.: ... ще въдвори истината, свободата, братството и т. н.).

Нечленувани еднородни допълнения се срещат твърде често в поетични описания. Например: Вихри, пияни от веселба и волност, препускаха из голите полета, влачеха *тръни и суха трева* (Л. Стоян.). Тук, струва ми се, не е толкова съществено, че „тръни и суха трева“ образуват някаква логическа цялост, колкото това, че определителният член би им придал значение на количествена изчерпателност и определеност (ср. влачеха тръните и сухата трева, т. е. всичките тръни, всичката трева) и — от друга страна, би „изсушил“ описанието.

Нечленуваната форма е единствено възможна и когато имаме множествен количествено неопределен обект. Например: Срещал беше *умници и глупци, наивници и хитреци* (конструкт. прим.) — т. е. много най-различни хора.

При конкретна ситуация, когато консиитуацията изключва обобщено или отвлечено тълкуване, единствено възможна е членуваната форма за целия еднороден ред. Например: Няма да забравя ведрата спокойна *утрин в Смолян, планинската тишина, ромона на ручейте* (А. Каралийчев) — т. е. една определена утрин, която придава определеност и на тишината, и на шума на ручейте.

Много често обаче, дори и при наличието на разпространители, които в една или друга степен конкретизират определяемото, е възможна както членна, така и нечленна форма на еднородните допълнения. Само несъгласуваното членувано определение твърде отблизо конкретизира определяемото и прави невъзможна нечленуваната употреба. Срв. например: Вечно този дим се люлее лениво над грамадните фабрични постройки и ръси сажди *по стрехите, по улиците и по дихателните органи на жадните янки* (Ал. Константинов). Тук трансформацията е възможна само, ако отстраним несъгласуваното определение: Вечно този дим се люлее лениво над грамад-

ните фабрични постройки и ръси жажди по стрехи, улици и дихателни органи. (Срв. невъзможното: „... по дихателни органи на жадните янки“ и недостатъчно нормативното: „... по дихателни органи на жадни янки“).

Друга пречка за нечленуваната употреба на еднородния ред е изразяването на някое от звената със събирателно съществително или съществително в единствено число. Например: Тихият дъжд продължаваше да плакне *листака, тъмните купи, покривите* (А. Каралийчев). Срв. неестественото: „Тихият дъжд продължаваше да плакне *листака, тъмни купи, покриви*“ и „Тихият дъжд продължаваше да плакне *листа, тъмни купи, покриви*“, където събирателното „*листака*“ е заменено със синонимичното „*листа*“ (мн. ч.).

Срв. също: а) През тази късна есенна вечер мъглата падна ниско над земята и погълна *отгъпканите меки пътища, опустелия кър, зачервените гори, селищата* (А. Каралийчев) и б) ... /мъглата/ погълна *отгъпкани меки пътища, опустели ниви* (вм. неестественото „*опустял кър*“), *зачервени гори, селища*“.

Изразявайки най-често различни обекти, еднородните допълнения обикновено могат да променят местата си, без с това да се изменя общият смисъл или комуникативната значимост на компонентите, образувачи сложна рема. Срв.: *Мобилираха я с легло, с гардероб, с диван* (Ем. Станев) и: „*Мобилираха я с гардероб, с диван, с легло*“, „... с диван, с легло...“

В доста случаи, обаче, в подреждането им прозира някаква градация, например:

1. от най-общото към все по-частно, по-близо: Не изглеждаше да го е довело желанието да види *родното си гнездо, близките си, жена си и детето си* (Ел. Пел.);

2. от по-малкото към по-голямото: Аз се прощавах мислено с *приятели, с България, с Европа, със стария Свят* (Ал. Константинов). Щастливата риба се превръща на *делфин, на морж, на акула, на кит* (пак там).

И тук градацията прави необратим еднородния ред и придава най-голяма комуникативна значимост на последното от еднородните допълнения, поради което можем да говорим за чист актуален словоред на еднородните части.

Степента на комуникативен динамизъм на сложната рема, изразена с еднородни допълнения, се увеличава значително, когато те се придружават от някакъв повтарящ се актуализатор. Например: Двамата бяха живели в обич и доверие, помагала си и искаха да оставят на децата си *добро име и добро наследство* (Ел. Пел.). От удареното ѝ сърце потече кръв, но тя държеше до гърдите си *своето мечтано щастие, своите блянове, своите надежди, своето едничко упование* и не искаше да го изпусне (Ел. Пел.).

Тук в първия пример повтарящото се определение от една страна подчертава, актуализира еднородните допълнения, от друга — цели да създаде комичен ефект, защото свързва каламбурно обекти от различни области: морално-египтянска и материална. Във втория пример, освен актуализиращата, експресивно-усилителна функция четирикратното определение „своите“ изпълнява и ритмо-мелодична роля, която също така има пряка връзка с актуалното членение.

Още по-силно се изтъква сложната рема при наличието на двойна актуализация: чрез обобщаваща дума и анафоричен актуализатор. Напри-

мер: Гледаше я той и не чувствуваше нищо, ни жал, ни мъка, ни любов, ни радост (Ел. Пел.).

*

Други функционални особености отличават при АЧ „определящите“ (в широк смисъл на думата) еднородни части: определения, сказуемни определения и обстоятелствени пояснения. Те най-често целят да усилят впечатлението, да го задълбочат и уточнят, особено да подчертаят някакъв най-съществен белег, набелязан още с първата от еднородните части на изречението. Ето защо обикновено те са много близки по значение, почти синоними.

Акцентирането на определен признак чрез „перифразирането“ му (по лексически начин) и чрез неколкочкратното логическо ударение и интонацията вече навежда на мисълта, че най-често посочените „определящи“ еднородни части ще влизат в състава на ремата. И наистина, това се потвърждава от целия събран материал.

Поради синтактичната си зависимост от определяемото еднородните определения никога не могат да бъдат самостоятелна тема или самостоятелна рема. Те влизат в състава на атрибутивно словосъчетание, представляващо сложна тема или рема заедно с определяемото съществително, като представят аналитично, диференцирано някакъв основен негов признак (в такъв случай те са почти синоними — (а) или — значително по-рядко — като изброяват различни (разнородни) негови признаци (б)).

Например: а) *Разлистени, кичести круши* се виждат навсякъде (Йовков). Подир него в надпревара тичаха *изривите и весели звуци* на хармониката (Ел. Пел.). б) *Под високите и тъмни гори* на изток се пръскаха силни слънчеви зари (Ел. Пел.). По небето тежко и бавно лазеха и се разпокъсваха *дебели, дрипави, влажни и мрачни* зимни облаци (Ел. Пел.).

В първия пример в тематичната група влиза целият подлог „разлистени, кичести круши“. И двете еднородни определения носят еднакво ударение и са много близки по значение: крушите са „разлистени“ (т. е. покрити с млада шума) и „кичести“ — с буйна, гъста и красива корона. Така представата за предмета се обогатява. За АЧ на изречението не е без значение, че признакът бива двукратно експлициран.

В материала, с който разполагаме, еднородните определения най-често влизат в състава на ремата. Например: Той имаше *меко и добро* сърце (Ел. Пел.). Той почувствува някаква *неясна и смътна* тревога (П. Вежинов). Не трябваше *нищо* да пропусне — *дори най-малката и незначителна* подробност (П. Вежинов). Въпреки синтактичната си зависимост еднородните определения имат често пъти по-голяма комуникативна значимост от определяемото, с което образуват сложна рема. Ср. „той имаше ... сърце“; „той почувствува... тревога“. От друга страна, както се каза, самото разчленено представяне на признака го акцентира много по-силно, отколкото едно, макар и експресивно определение. Ср. Той имаше *меко и добро* сърце. — Той имаше *златно* сърце.

Но синтактичната конструкция, това, че „общото“ е назовано с две или три думи, свидетелствува, че все пак се касае за два-три самостоятелни признака, че зад близостта се крият някакви, макар и минимални различия. Например, „*меко* сърце“ означава не само „добро“, но и „състрадателно“

сърце; „*малка* подробност“ означава „нищожна, дребна, която не се хвърля в очи“, а „*незначителна*“ — „неважна, която няма решаващо значение“. „*Неясна* тревога“ значи „непонятна, която не се осъзнава отчетливо“, а „*смътна* тревога“ — „неопределена, мъглява“.

Редът на еднородните определения най-често може да се променя, без това да се отрази върху общия смисъл и тяхната комуникативна значимост. Срв.: „*меко* и *добро* сърце“ и „*добро* и *меко* сърце“; „*тиха* и *спокойна* улица“ и „*спокойна* и *тиха* улица“ и пр.

Специфичен за българския език начин за подчертаване на признака при еднородните определения е членуването на всяко едно поотделно, с което всяко от тях се акцентува и морфологически. Например: Но там, в *разкривените*, в *сините* устни напирала пак песента (Вапцаров). Заедно с нея от къщата на Гераците изчезна *добрият* и *строгийт* дух, който държеше всичко в ред (Ел. Пел.).

За АЧ не е без значение и обстоятелството, че относителното смислово единство на еднородните определения в контекста обуславя от една страна единството на общото впечатление, което те оставят като цяло, и от друга, единството на оценката: целият еднороден ред изразява една обща оценка — положителна или отрицателна. Поради това в последния пример под влияние на „*добрият*“ безусловно одобрително се възприема и „*строгийт*“.

*

Еднородните сказуемни определения проявяват при АЧ доста от особеностите на обикновените определения, но за разлика от тях, те могат да са и самостоятелна сложна рема. Например: Днес всички са *здрави, бодри и весели* (Ал. Конст.). Угарите и стърнищата бяха *помръкнали, пусти и голи* (Йовков). А тя го гледаше *радостна и разплакана* (Ел. Пел.).

И тук комуникативната значимост на еднородните сказуемни определения в ремата се дължи на три фактора: 1. на логическото ударение, което носи всяко от тях и което се смята за еднакво; 2. на рематичната им позиция в края на изречението и 3. на самото подчертаване по лексико-граматичен път чрез еднородността. Особено очебийно е това, когато еднородните сказуемни определения са придружени от анафорични актуализатори. Например: Всичко беше *много странно, много необяснимо, много загадъчно* (П. Вежинов). Всички движения бяха *така сигурни, така внимателни* (П. Вежинов).

И тук, както при еднородните определения много голямо значение за АЧ има обстоятелството, че еднородните сказуемни определения са много близки по значение, почти синоними. Например: Дядо Йордан ходеше *угрижен и замислен* (Ел. Пел.). Работата беше *тежка и главоболна* (П. Вежинов). Като видяха Павел, те и трите се спряха *изненадани и учудени* (Ел. Пел.). Отначало той се чувствуваше *скован и стегнат* (П. Вежинов).

Най-често минималните различия (диференциални признаци) между употребените в еднородния ред „синоними“ определят и подредбата им: те се дават в градация по степен на усилване и изясняване на признака. Например: Поводите за тези караници бяха *всякаква дребни и нищожни* (Ел. Пел.). Разказът му беше *жив, дори увлекателен* (П. Вежинов). Елка застана настрана *смутена, изненадана и бледа от вълнение* (Ел. Пел.). Той

беше *наивен, доверчив и способен да даде душата си за онзи, който знаеше изкусно да го поласкае и подлъже* (Ел. Пел.).

И тук, когато имаме градация, лексикалният пълнеж влиза във взаимодействие с актуалния словоред и въпреки граматичната еднородност, най-важната актуална информация носи последното сказуемно определение, увенчаващо градацията.

Необратимостта на градираните еднородни части се увеличава много често от това, че понякога се чувствуват слаби уточнителни или причинно-следствени отношения, които изключват променяне на местата им. Например: Бодура беше станал *като камък студен, жесток* (Йовков) (т. е. и затова жесток). Сам бе разбрал колко неговият разпит преди няколко дни е бил *непълен и неточен* (П. Вежинов) (= непълн и затова неточен). *Аз съм отхвърлен, забравен, сприхав, зъл* (Йовков).

Дори когато изброените предикативни признаци са относително разнообразни, в подредбата им все пак обикновено личи някаква система. В портретни характеристики, например, най-напред се описва външността, след това — характерът (Тя бе *едра, породиста жена, запазена, здрава и пъргава, с весело сърце и с търговска душа* — Ел. Пел.) — или се върви от физическото възприятие към психологическата интерпретация или морална оценка: *Усмивката му беше грозна и цинична* (Ел. Пел.).

Тази семантична градация в много случаи затруднява или даже прави невъзможно разместването на еднородните сказуемни определения. Като цяло те образуват сложна рема, но комуникативната значимост на последното е най-голяма.

В редките случаи, когато еднородните сказуемни определения изброяват различни признаци, между които няма семантична близост, все пак общата оценка е еднаква: само положителна (а) или само отрицателна (б). Например: а) *Момчето беше умно, сериозно и чувствително* (П. Вежинов). В казармата го обикнаха, защото беше *весел и хубавец* (Ел. Пел.). б) *Къщата му се виждаше грозна и проклета* (Ел. Пел.).

*

Обстоятелствените пояснения влизат в състава на групата на сказуемното, образувайки различни по степен на зависимост от глагола-сказуемо съчетания. В същност, както с основание отбелязва Ел. Георгиева, абсолютна обстоятелствена функция имат само обстоятелствата за време и място, защото те наистина определят субективния признак (хронологично или локално). Обстоятелствата за начин характеризират самото действие. Следвайки Пешковски, Ел. Георгиева предлага да се разграничават два типа пояснения: а) обстоятелствени пояснения, които характеризират действието не непосредствено и б) квалифицирвативни пояснения, които характеризират непосредствено самия процес.¹⁰

Обстоятелствените пояснения за начин са типични квалифицирвативни пояснения, тясно свързани с глагола, образуващи с него едно синтагматично единство.

В материала, с който разполагам, почти всички еднородни обстоятелствени пояснения изразяват начин на действието и влизат в рематичната

¹⁰ Ел. Георгиева, цит. съч., стр. 84.

вербална част в контактна постпозиция по отношение на глагола. С него те образуват сложна рема, но много често, благодарение на граматичното си положение след сказуемото, в края на изречението и на семантичната си пълноценност те привличат върху себе си логическото ударение и представяват в същност истинската рема. Например: *А тя работеше първо, мълчаливо, безропотно* (Ел. Пел.). Бяха се оженили преди шест години и животът им протичаше *мирно и равно* (Ем. Станев).

Последователността на еднородните обстоятелствени пояснения най-често зависи от конкретния им лексикален пълнеж. Понякога между тях съществуват слаби причинно-следствени отношения (*Захари върви полеха и предпазливо*. — Йовков) или първото характеризира действието външно, обективно, а второто съдържа някаква интерпретация, нюансира го психологически и пр. Например: *Момченцето върви бързо и уверено* (П. Вежинов). Инспекторът се усмихна *широко и непринудено* (П. Вежинов).

В отделни случаи основното логическо ударение пада върху първото обстоятелствено пояснение, което предава най-обобщено начина на действие, а следващите, които разкриват съдържанието му, са по-слабо акцентувани. Например: *Свиреше някак особено, еднообразно, но настойчиво* (Йовков).

Доста често еднородните обстоятелствени пояснения за начин се употребяват в препозиция по отношение на гл.-сказуемо и въпреки че не са в края на изречението, привличат логическото ударение и от комуникативно гледище са най-съществени. Ел. Георгиева отбелязва случаи като „Тя страшно се ядоса“ и „Тя се ядоса страшно“ и изказва предположението, че с това допълнително се актуализира съставът на ремата (стр. 84). Може обаче да се допусне също, че това е частична проява на емфатичен словоред в състава на сложната рема с цел да се изтъкнат изнесените напред елементи. Например: *Все пак Андрея кротко и с добро го покани да излезе от нивата му* (Йовков). *Рустем... усмихнато и дяволито* гледаше дядо си (Йовков). *Върволица волове бавно и монотонно* влачат плуг (Йовков).

При емфатичен словоред еднородните обстоятелства за начин се употребяват в абсолютното начало на изречението в контактна препозиция спрямо гл.-сказуемо. Например: *С животинска ярост, с ръмжене, с бой* се спущаха децата върху парите (Ал. Конст.).

*

В заключение трябва да подчертаем, че употребата на еднородни части има непосредствено отношение към проблемите на АЧ и затова мисълта на Ел. Георгиева, че „Еднородните части на изречението се схващат като един член на изречението, тъй като от гледна точка на словоред в изречението те не внасят никакви изменения“ (стр. 36) не бива да се пренася и върху актуалното членение изобщо, макар че то е една от най-ярките функционални особености на словоред.

В руската лингвистична литература този въпрос също не е разглеждан, а заслужава внимание.

Наистина, еднородността не влияе върху словоред, но тя активно участва в разпределянето на степента на комуникативен динамизъм в изречението, привлича към себе си логическото ударение и чрез аналитичното (разчленено) представяне на субекта, обекта и т. н. концентрира върху него

вниманието. С това се обяснява защо обикновено еднородните части на изречението образуват рематичната част.

Никъде лексикалният пълнеж на думата — който е едно от средствата на АЧ — няма толкова голямо значение, както при еднородните части. Той определя до голяма степен както степента на комуникативна значимост на сложната рема (тема), така и разпределението между компонентите на еднородния ред и тяхната последователност.

Еднородността дава възможност за разнообразно свързване на компонентите на еднородния ред въз основа на семантиката им, за симетрични конструкции, създава условия за употреба на анафорични актуализатори и пр. Своеобразна проява на актуализация е и употребата на обобщаващи думи.

И най-сетне, при еднородните части на изречението наблюдаваме някои специфични особености при членуването, което е едно от най-характерните за български език средства за АЧ, отличаващо го от другите славянски езици.

